

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫ**

ТАРЫХ ЖАНА МАДАНИЙ МУРАС ИНСТИТУТУ

**И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д.07.16.528 Диссертациялык кеңеш

Кол жазма укугунда:

УДК: 943.41+002

Назарбаева Батма Суйналиевна

**2002-ЖЫЛДАГЫ АКСЫ ОКУЯСЫ: БУЛАКТАР ЖАНА ИЗИЛДӨӨ
ЫКМАЛАРЫ**

Адистиги: 07.00.09 - тарыхнаама, булактаануу жана
тарыхый изилдөөнүн ыкмалары

Тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2017

**Диссертациялык иш Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
Тарых кафедрасында даярдалды.**

Илимий жетекчиси: тарых илимдеринин доктору,
профессор
Батырбаева Шайыркул
Джолдошевна

Расмий оппоненттер: тарых илимдеринин доктору

тарых илимдеринин кандидаты

Жетектөөчү мекеме:

Диссертация 2017-жылдын “___” - _____ саат 16-00 дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Тарых жана маданий мурас институту жана И.Арабаев атындагы мамлекеттик университети алдындагы тарых илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д.07.16.528 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги 720026, Бишкек ш., Раззаков к., 51.

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720026, Бишкек ш., Чүй проспектиси 265-а.

Автореферат 2017-жылдын _____ жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
тарых илиминин доктору, профессор :

Н.У. Курбанова.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу: Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон тартып өнүгүүсүндө Аксы окуясы эки чоң мезгилге бөлгөн чек болуп эсептелет. Кыргызстанда мурдагы союздук курамдагы өлкөлөрдөн айырмаланып, демократиялык өнүгүү жолунда баратканын жана өлкө укуктук мамлекет экендигин бийлик башында тургандар байма-бай жар салып турушкан. Демократиялык өнүгүү жолунда бараткан өлкө үчүн Аксы трагедиясы өлкөнү башкаруу кризиске айланып баратканын көрсөткөн. Көз карандысыздыктын алгачкы он жылы өлкөнүн коомдук-саясий өнүгүшүндө эгемендүү кыргыз мамлекетин түзүү, мурдагы пландык экономикадан жаңы базар экономикасына өтүү, жарандык-укуктук коомду түзүү процесстери, улуттук аң-сезимди калыптандыруу сыяктуу маселелерди чечүү башкы милдеттер болуп саналган. Бирок, аны ишке ашыруу бир калыптагы саясий, социалдык-экономикалык өнүгүү менен айкалышкан эмес. Бийлик бутактарындагы карама каршылыктар, натыйжасыз реформалар элди жакырдантып, аны менен катар өлкөнүн беделин дагы эл аралык аренада төмөндөтүп, натыйжада мамлекеттин ички социалдык-экономикалык абалы менен саясий түзүлүшү кризиске учураган. Өлкөдөгү жалпы кырдаал курчуп отуруп, элдик нааразычылык толкундоолор менен коштолуп, акырында эң ири саясий актылардын бири болгон 2002-жылдын 17-мартындагы Аксы окуясынын келип чыгышына алып келген. Бул окуя Кыргызстандын тарыхында саясий нааразычылык менен чыккан карапайым жарандардын өлүмү менен аяктаган алгачкы саясий окуя болуп калды.

Аксы окуясы Кыргызстандын соңку жаңы тарыхынын жаңы барагын ачкандыктан, эгемендүү өлкөбүздүн тарыхында чоң бурулуш жасаган кубулуш катары каралып, изилдөөдө кылдаттыкты талап кылат. Аксы окуясынын жүрүшү бүгүнкү күнгө чейин толук кандуу түрдө калыбына келтирилбегендиктен, окуянын башталыш жана бүткөн чекити, манызы, чыңалышы боюнча мезгилдерге бөлүнүшү андан сырткары окуянын түздөн-түз уюштуруучулардын, катышуучулардын койгон максаты, орду, иштеген иштери боюнча изилдөөлөрдө али тактала элек. Өзгөчө окуянын келип чыгуу себептери менен өбөлгөлөрү илимий адабияттарда жалпыланган мүнөздө гана берилгенин белгилөөгө болот. Ошондуктан, окуяга коомдун бардык катмарлары тартылгандыктан жүрүшүн, деталдарын жана окуянын келип чыгышына тийгизген таасирлерин азыркы бүгүнкү күндө толугу менен тактоолорду жана илимий жактан изилдөөнү талап кылат. Окуянын жүрүшү өлкөдөгү саясий, экономикалык жана социалдык көйгөйлөр менен коштолгондуктан, аларды чагылдырган документтер менен даректик материалдардын өзүнө булактаануучулук талдоо жүргүзүүнүн зарылдыгын көрсөтүп турат. Анткени, окуянын келип чыгышы, жүрүшү жана өнүгүшү боюнча бирдиктүү пикирлер жок болгондуктан, ал тууралуу маалымат берген тарыхый булактардын өзүнө кайрылуу маанилүү жана анын маалымат бере турган базалык өзгөчөлүгүнө иликтөө жүргүзүү керек. Анткени, бул

окуя саясий жактан бир катар проблемалар менен чырмалышкандыктан, окуяга байланышкан даректик материалдардын маани-мазмунун ачып баа берүү менен гана окуянын чыныгы маңызын, жүрүшүн жана жыйынтыгын ачып берүүгө болот.

Демек, Кыргызстандын соңку жаңы тарыхындагы өзөктүү маселелердин бири болгон Аксы окуясына тиешелүү тарыхый булактарды изилдөө актуалдуу, жана анын жыйынтыгы эгемендүүлүк мезгилдеги өлкөнүн тарыхын окуп үйрөнүүдө жана изилдөөдө өзөктүү маселелердин маңызын туура ачып берүүгө мүмкүндүк берет.

Теманын изилденүү деңгээли. Булактаануучулук талдоону эки багытта жүргүзүп, алгач Аксы окуясына тиешелүү булактар өлкөнүн эгемендүүлүк мезгилиндеги саясий, экономикалык өнүгүүсүнө арналган илимий изилдөөлөр саясаттаануу, укуктаануу, социология жана башка коомдук изилдөөлөрдө кандайча илимий айлампага киргизилгенин карап, андан сон жалпы эле булактаануу алкагында закон актылары, мамлекеттик мекемелердин иш жүргүзүү кагаздары, массалык маалымат каржыжаттарынын материалдарны жана интернет ресурстарды илимий айлампага киргизүү өзгөчөлүктөрүнө арналган изилдөөлөргө талдоо жүргүзүлдү. Эгемендүү Кыргызстандын өнүгүшү менен абалын социалдык-экономикалык, саясий жана маданий жактан изилдөөдө илимий айлампага киргизилип, бирок булактаануучулук багытта атайын изилдөөгө алынбаган. Аксы окуясынын тарыхнаамасын шарттуу түрдө эки чоң топко бөлүп кароого болот. Биринчиси, тарыхчы илимпоздордун изилдөөлөрү – Ч.Дж.Чоотаева[1], Ч.У. Койчуманова[2] З.И. Галиева[3] Н. Ж. Эсенкулов Н.С. [4] Усупова [5] ж.б., ал эми экинчиси саясаттаануу, укуктаануу багытындагы изилдөөлөрдө- И.А.Дмитриенко[4], Кынев А.В. [5] Салиев А.Л. [6], тарыхый булактар кыйыр түрүндө изилденген. Башка изилдөөчүлөрдөн айырмаланып, З.И. Галиева Аксы окуясынын келип чыгышы жана жүрүшүндөгү урунттуу учурларга токтолуп, аларга даректик материалдарды киргизип, толуктаган. Бул эмгекте өлкөнүн эгемендик доордогу саясий өнүгүшүнө арналган жана Аксы окуясы сыяктуу олуттуу, бурулуш жасаган учурларга жалпы калыптанган көз караш менен баа берилип, ага байланыштуу расмий эмес тарыхый булактарга өз алдынча талдоо жүргүзүлгөн эмес. Тарыхнаамалык талдоо көрсөткөндөй Аксы окуясы боюнча тарыхый булактардын өзүнө түздөн-түз кайрылган изилдөөлөр болгон эмес. Булактаанууда тарыхый булактарды изилдөөдө алардын бардык түрүнө карата багытталган, колдонулган илимий жоболор менен калыптанган көз караштар бар. Андыктан изилденип жаткан тема боюнча тарыхый булактардын түрүнө карата булактаануучу адистердин эмгегин, тактап айтканда мыйзам актыларынын булактык өзгөчөлүгүн, анын ичинде Конституциядан керектүү маалыматтарды окуяны түшүндүрүү багытында колдонуу методикасын иштеп чыккан И.Н. Данилевский, В.В. Кабанов, О.М. Медушевская, М.Ф. Румянцевалардын эмгегин [7], мамлекеттик иш жүргүзүү кагаздарына топтук түрлүк классификация жүргүзүү менен, алардан алынган

фактыларды илимий айлампага киргизүү өзгөчөлүгүн теориялык-методологиялык суроолорун иштеп чыккан Приходько И.Н., [7] жана мезгил басма сөздөрүнүн колдонууда алардын булактык өзгөчөлүгүн караган окумуштуулар Рынков В. [8] Олехнович Д.[9], Черненко Е.В. [10] Дмитриев С.С. андан сырткары интернет ресурстардын маалыматынын өзгөчөлүгүн изилдеген И.К. Корниенко, Д.А. Гагарина [11], Злобин, Е.В. [12], Афанасьева, Л.П. [13] эмгектерге талдоо жүргүзүлүп, алардан керектүү жыйынтыктар колдонулду. Бул багытта Э.Т.Турсунованын илимий иштери булактаануучулук маселени доор өзгөчөлүгүнө карата жалпысынан мүнөздөгөн эмгегин айтса болот [14]. Эгемендүү Кыргызстандын тарыхы боюнча тарыхый булактарга анын ичинде Аксы окуясына байланышкан даректик булактарга: расмий мамлекеттик иш жүргүзүү кагаздарына, жеке адамга (инсанга) таандык тарыхый булактарга, массалык маалымат каражаттарына жарыяланган материалдарына, эпистолярдык мүнөздөгү даректерге булактаануучулук талдоо жүргүзүлө элек, ар биринде окуянын келип чыгыш себептери, маңызы жана жүрүшү, натыйжасы тууралуу түз жана кыйыр түрүндө жазылган даректик материалдар бар. Жыйынтыктап айтканда кыргыз тарыхнаамасында диссертациялык иш жаңылыгы менен айырмаланат.

Изилдөөнүн объектиси: 2002-жылдагы Аксы окуясы жана анын келип чыгышы, жүрүшү, жыйынтыгы жөнүндөгү маалыматтырды камтыган тарыхый булактар болуп саналат.

Изилдөөнүн предмет: Аксы окуясына тиешелуу негизги булактар – закондор, мамлекеттик иш жүргүзүү кагаздары жана массалык маалымат каражаттарынын булактаануучулук проблемасы болуп саналат.

Изилдөөдүн максаты: 2002-жылдагы Аксы окуясы боюнча тарыхый булактардын булактаануучулук негизги маселерин ачып берүү.

Коюлган максатты чечүү үчүн төмөнкүдөй тапшырмалар коюлду:

- 2002-жылдыгы Аксы окуясынын булактаануучулук маселерин ачып берүү багытында Аксы окуясынын келип чыгуу себептеринин жүрүшү жана жыйынтыгына тарыхый сереп.
- Мыйзам актыларынын Аксы окуясын изилдөөдөгү тарыхый булак катары өзгөчөлүктөрү Конституциянын негизинде изилдөө.
- Аксы окуясын изилдөөдө иш кагаздарынын булактаануучулук маселесин аныктоо.
- Массалык маалымат каражаттарында өзгөчө гезиттерде жарыяланган материалдардын Аксы окуясынын чагылдырылышы коомдук аң сезимди калыптандыруудагы ролунун булактаануучулук ордун аныктоо.
- Аксы окуясынын интернет булактарында чагылдырылышына булактаануучулук талдоо жүргүзүү

Диссертациялык иштин булактык базасы: диссертациялык иштин булактык базасын бир катар топторго бөлүп карадык.

Биринчи топко кирген укуктук-ченемдик мыйзам актылары, кыргыз өкмөтүнүн токтомдору, буйруктары тарыхый булак катары коомду маалыматташтыруу, анын ичинде МКТнын өнүгүшү жана аны колдонуу, маалыматтык интернет ресурстарына карата мамлекеттин көзөмөлү, анын укуктук жактан камсыздалышы жөнүндө маалыматты өзүнө камтыйт. Аларды илимий айлампага киргизүүдө канчалык деңгээлде турмушка ашырылгандыгын милдеттүү түрдө текшерүү керек.

Экинчи топко мамлекеттик борбордук жана жергиликтүү органдардын жүргүзгөн иш кагаздары кирет. Бул топтогу тарыхый булактар МКТ колдонуу боюнча конкреттүү аткарылган иштер жөнүндө, аймактык инфраструктурасынын өзгөчөлүктөрүн, алардын андан ары өнүгүүсүнүн көйгөйлөрүн аныктоодо маалыматтык баалуулугу башка топко кирген булактардан айырмаланат. Бирок, иш жүргүзүү кагаздарынын атайын эреже менен толук иреттүү сакталбаганы, алардагы чагылдырган фактылардын айкындыгын, толуктугун аныктоо үчүн салыштырмалуу анализ жүргүзүү мүмкүнчүлүгүнүн чектелишине алып келет.

Үчүнчү топтогу өкмөттүк эмес уюмдардын документтери, булар Кыргызстанда болуп жаткан процеске мамлекеттик уюмдарга караганда альтернативдүү көп кырлуу маалыматты камтыганы менен айырмаланат. Ошону менен бирге көпчүлүк убакта локалдык мүнөзгө ээ болгондуктан, Кыргызстандын социалдык-экономикалык деңгээлинин өзгөчөлүгүн эске албай туруп, аны өлкөдөгү маалыматташтыруунун абалын толук чагылдырган маалымат каражаты катары кароого болбойт.

Төртүнчү топтогу улуттук статистиканын жыйнактары тарыхый булак катары Кыргызстандын маалыматташтыруу мезгилиндеги өнүгүүсүн цифралык көрсөткүчтөр менен берип, маалыматташтыруунун жүрүшүн салыштырмалуу негизде кароого жардам берет. Аларды илимий айлампага киргизүүдө маалыматтардын айкындыгын текшерүү зарыл.

Бешинчи топко тийиштүү жалпыга маалымдоо каражаттары жана интернет ресурстары өтө кеңири контентке ээ жана Кыргызстандын азыркы мезгилин чагылдырууда мобилдүү маалымат таратуучу каражат. Бирок, башка булактардан айырмаланып, тарыхый фактыларды чагылдырууда субъективдүүлүк жогору экендигин атайын талдоого алуу керек.

Окуянын келип чыгышынын биринчи себеби болгон социалдык-экономикалык кризис боюнча улуттук статистиканын жана расмий даректик материалдарды айтууга болот. Тарыхый булактардын бул топтому калктын социалдык-экономикалык абалы тууралуу жылдык отчетторунда жана расмий билдирүүлөрүндө чагылдырат. Бул тарыхый булактарга талдоо жүргүзүп жатып, салыштырмалуу түрдө канчалык деңгээлде калктын социалдык-экономикалык абалынын өзгөргөнүн көрө алабыз.

Алтынчы, эскерүүлөр жана мурдагы чиновниктердин мемуардык багыттагы эмгектери кирет. Бул топтогу тарыхый булактар окуянын себептерин жана ага карата ошол кездеги жооптуу кызматта турган чиновниктердин аракеттери менен жеке кызыкчылыктарын ачып берүүгө

мүмкүндүк түзөт.

Жогорудагы тарыхый булактардын комплекси изилденип жаткан маселе боюнча булактык мүмкүнчүлүктөрү бар жана тема боюнча жеткиликтүү тарыхый илимий маалыматты алууга мүмкүнчүлүк түздү.

Жалпысынан изилдөөнүн тарыхый булактык базасы алдыга койгон максатка жетүүдө жетиштүү маалымат менен камсыз кыла алат.

Изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизи катары тарыхты жаңыча изилдөөгө багыт алган жагдайда, тарых илимине коюлуп жаткан учурдагы талаптарды эске алуу менен, диссертациядагы коюлган маселелерди ачып берүүдө тарыхты окуп үйрөнүүнүн жана изилдөөнүн объективдүүлүк, историзм принциптерин жетекчиликке алуу менен, илимий таанып билүүдөгү жалпы илимий методдор: анализ жана синтез, индукция менен дедукция; атайын тарыхый илимий методдор: тарыхый-салыштырмалуулук, структуралык-функционалдык, тарыхый-типологиялык, тарыхый-системалык методдор кызмат кылды.

Хронологиялык рамкасы – диссертациялык иштин мезгилдик алкагы шарттуу түрдө Аксы окуясынын келип чыгуу жана жыйынтыгын тиешелүү булактарды камтыган 2000-2005-жылды камтыйт.

Иштин илимий жаңылыгы: Эгемендүү Кыргызстандын саясий тарыхындагы урунттуу окуя болуп саналган Аксы окуясынын илимий жактан баа берүүгө жана анын келип чыгышы менен натыйжасын аныктоого аракет жасалды. Окуянын келип чыгуу себептери алгачкы жолу тарыхый жактан өз алдынча аныктоого аракет жасалды. Аксы окуясына байланышкан мыйзам актылары жана Кыргыз Республикасынын Конституциясы жана анын редакциялары биринчи жолу тарыхый булак катары талдоого алынды. Массалык маалымат каражаттарындагы окуя тууралуу чагылдырылган материалдарга изилдөөлөр жүргүзүлдү; Массалык маалымат каражаттары анын ичинен өзгөчө жергиликтүү гезиттердин материалдары илимий айлампага булактык негиз катары жана коомдук аң-сезимди чагылдырууда орду белгиленди;

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Диссертациянын илимий жыйынтыктарын Кыргызстан тарыхын окутууда жана мамлекет таануу, инсан таануу багыттарында, жалпы изилдөө иштеринде, окуу процессинде пайдаланууга болот.

Коргоого алып чыгуучу жоболор:

- Аксы окуясынын булактаанучулук жактан изилденүүсү зарыл маселелерден. Изилдөөнү сапаттуу жүргүзүү үчүн аны сөссүз эки багытта: булактык, проблемалык - инсандардын ролу, саясий орду катары кароо негиздүү;
- Аксы окуясынын келип чыгышынын себептерин түшүндүрүүдө негизги булак катары Конституцияны алуу маанилүү, анткени Конституцияга жүргүзүлгөн булактаанучулук талдоо эң биринчи иретте президенттик институттун, бийликтин тең салмактуулугунун

бузулушуна алып келип, ХХ1 кылымдын башында Кыргызстандагы саясий карама-каршылыктын элдешкис абалын түзгөн;

- Расмий документтердин жана мезгилдүү басма сөз басылмалардын материалдарындагы маалыматтарды салыштырып кароо зарыл маселелерден, анткени мындай социалдык протест мыйзам ченемдүү корүнүш болуп, республиканын баардык аймактарына таралып коомдук аң-сезимди калыптандырып келген;
- Аксы окуясын изилдөөдө жергиликтүү жана борбордук мекемелердин иш жүргүзүү кагаздарын салыштырып изилдөө зарыл, анткени окуянын келип чыгышынын негизги себептеринин бири маалыматтык карама-каршылык, аймактык жана борбордук бийликтин ситуацияны айкын чагылдырбагандыгы;
- Маалымат доорунда Аксы окуясынын гезиттерде жана интернет ресурстарында чыгарылышын изилдөө менен актуалдык эмес потенциалдык маалымат алганга болот, анткени биринчиден берилген материалдар булак катары кароо, экинчиден аларды коомдук аң-сезимди өзгөрүшүнүн себепкери катары кароо зарыл.

Изилдөөчүнүн өздүк салымы: 2002-жылдагы Аксы окуясынын тарыхын изилдөөдөгү булактаанучулук жана изилдөөнүн айрым ыкмалары талданды; Аксы окуясына байланышкан тарыхый даректик материалдар менен тарыхый булактардын комплекси илимий айлампага алгачкы жолу киргизилди. Окуяга байланыштуу жергиликтүү бийлик органдарынын утурумдук архивдеринин материалдары илимий айлампага киргизилди. Интернет ресурстарын пайдалануу менен окуянын айрым маселелерин салыштыруу жана анализдөөнүн ыкмаларынын зарылдыгы көрсөтүлдү;

Диссертациялык иштин апробацияланышы. Диссертациялык иштин мазмуну бир катар илимий-практикалык конференцияларда доклад түрүндө окулган жана апробациядан өткөн. Изилдөөнүн илимий тыянактары жана натыйжалары тарыхтын ар кыл маселелерине карата өзгөчө кийинки болгон март, апрель окуяларынын келип чыгышына байланыштуу каралган. Кыргызстандын жана анын чегинен сырткары каттоосунда турган РИНЦте макалар жарыяланган. Кыргызстан тарыхы курсунан студенттерге өтүлүүчү лекцияларда Эгемен Кыргызстандын соңку тарыхы деген теманын алкагында “Аксы окуясы” атайын бөлүм болуп өтүлгөн.

Диссертациялык иштин структурасы – диссертациялык иш киришүү бөлүмүнөн алты параграфка бөлүнгө үч баптан, корутундудан, практикалык сунуштардан, колдонулган булактар менен адабияттардын тизмесинен турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Биринчи бап, “2002-жылдагы Аксы окуясы: тарыхы жана жүрүшүнүн булактаануучулук маселеси ”- *деп аталып*, булактаануу илиминин бирден бир талабына ылайык Аксы окуясына жөнүндө жалпы түшүнүк берүү жана жана окуясынын себептерин аныктоонун булактаануучулук маселеси каралган.

Аксы окуясынын өбөлгөсү катары 2001-2002-жылдары №16 Аксы шайлоо округунан шайланган депутат А.Бекназаров тарабынан Аксы районунун Өзбекстанга өтүп кеткен жерлерин кайтарып алуу үчүн аракеттери, кийинчерээк анын маселени республикалык масштабка көтөрүп, Аксынын гана чек арасы эмес кыргыз-кытай, кыргыз-тажик, кыргыз-өзбек чек ара маселелерин көтөрүшүү эсептелет. Тез убакыттын ичинде жарандык сектордун жана жергиликтүү калктын активдүү иш-аракеттери башталган. Ушул мезгилден баштап, борбордо жана аймактарда анын ичинен Аксыда бийликке карата нааразычылыктар башталган. Шарттуу түрдө депутат ЖКнын Мыйзам Чыгаруу жыйынынын депутаты Бекназаровдун 2002-жылдын 5-январында саат 15тен 30 мүнөт өткөндө шайлоочулар менен жолугушуу уюштуруу максатында Аксы районуна барганда, облустук прокуратура тарабынан Букеева Кerezгүл аттуу аялдын 1995-жылы 1-февралда бир тууган инисин өлтүрүп кеткендигин тергөөчү акыйкат тергөө жүргүзбөй, кайра бизди коркутуп кылмыш ишин жаап салган деген доо арызы менен негизинде камакка алынышын окуянын башталыш чекити катары кароо зарыл. Анткени, депутат камакка алынган күндөн тартып, коомчулуктун жана оппозициянын саясий ишмердүүлүгү активдешип, окуя курч мүнөзгө ээ боло баштаган. Өзгөчө депутаттар арасында А. Бекназаровду колдогондордун жана бийликтин саясатын туура жана орто позицияны элеген топ болуп үч ажырымга бөлүнүп парламенттин ичинде карама-каршылык күчөгөн. Өлкөдөгү болуп жаткан кырдаалды билдирүүдө жана кеңири жеткирүүдө эки багыттагы массалык маалымат каражаттары кайчы чагылдырышы, маалымат айдыныда мамлекеттик гезиттер “Эркин Тоо”, “Кыргыз Туусу” оппозициячыл маанайдагы “Асаба”, “Моя столица”, “Республика” коомчулукка, өзгөчө түштүк аймакта элдерге түшүндүрүү жагынан утулушка дуушар болгон. Коомчулукка тез арада тараган жана шайлоочуларын жактоочулар бириктирген митинг, пикет жана башка иш чаралары бийлик тарабынан объективдуу бааланбай, депутат А. Бекназаровдун баш коргоочарасын өзгөртүүсүз калышы, 10-январь 2002-жылы жолу ачкачылык акциясы башталат. (Т. Исмаилова, Т. Акунов, А. Абдирасулова, Т. Сыдыков, С. Тилеков, А. Назаралиева, Ж. Бабатаев). Мындай аракеттерди парламент депутаттардын колдошу, калктын өзгөчө А. Бекназаровду жактагандардын арасында таяныч күч катары кабыл алынып, ачкачылык кармагандардын санынын күндөн-күнгө өсүшүнө алып келген. Ачкачылык райондук деңгээлдеги ачкачылык акцияларын алгач депутаттын туулуп өскөн айылында, жарандардын жеке үйлөрүндө, кийинчерээк айыл өкмөттөрдүн имаратынын алдында улантышып, пикет түрүндө өнүктүрүшкөн. Адегенде митингдердин эң жөнөкөй түрү Кара-Суу айылынын Кара-Суу орто мектебинде башталып андан соң тогуз жолдун тоому болгон Кара-Жыгач базарында он эки айыл өкмөттөн келген колдоочуларынын катышуусу менен жүргөн. Митингчилердин таралуу ареалы кеңейип, татаал шарттарга карабастан улам жаңы калктын социалдык маселелер кошулуп, нааразычык жаңы социалдык-саясий маселер дагы

талаптарга үндөшүп, калкты бириктирип, массанын өсүшүнө түрткү берип, көйгөйлөрдүн окшоштугунан райондун борбору болгон Кербен шаарына нааразы калктын чогулушуна алып келген. Тартип коргоо органдары жана карапайым калктын ортосунда катуу тирешүү келип чыккан. Бул тирешүүнүн өнүгүшү депутаттын кайын атасы жана кайын энесин менен катар айрым митингдин башчыларын митингди уюштуруучулары катары катары айыптап 2-3 саатка камакка алуусу болгон. Мындай тартип коргоо органдарынын аракети калктын нааразычылыгынын өсүшүн күчөтүп, кийинки республикалык деңгээлге көтөрүлгөн митинг жана ачкачылык акцияларынын уланышына шарт түзүп, республикалык деңгээлдеги январь айынын аягында ачкачылык жарыялагандар 400 адамга жетип, алардын 300ү Аксы районун аймагында болгон. 1-февралдан тарта Ички иштер бөлүмүнүн кызматкерлери депутаттын колдоочуларына жашыруун кармоо аракеттерин баштап, 7-февраль таңкы саат 5.40 кыргыз жеринин Кытайга кетишине нааразы болуп чыккан ачкачылыктын баштоочусу Шералы Назаркуловдун каза болушу саясий нааразычылыктын багытын бийликти кетирүүгө өзгөртүүгө алып келген. 13-мартта депутат А. Бекназаровду 7 жылга эркинен ажыратылышы, облустун губернатору С.Урманаевдин нааразы тарапка жолугушуусу уюшулбай, түшүндүрүү чаралары көрүлбөгөндүктөн 17-март күнү 1000ден ашык адам 2002-жылы 16-мартта пикетке чыгууну макулдашуунун негизинде демонстранттардын жөө жүрүшү Кербен тарапка багыт алган. Демонстранттардын алды 15.00 дөрдө Боспиек айылына жетип келишет, ошол мезгилде Аксы районунун администрациясынын башчысы Ш.Осмонов баш болгон бир нече жетекчилер, 61 милиция кызматкерлери Боспиек айылынын тушуна 16.30дар чамасында эки тарап бетме-бет кезигип, натыйжада демонстранттарды таркатуу аракеттеринен жыйынтык чыкпай бири-бирине кол көтөрүү жана кайым айтышуудан кийин, ок атылып, жарадарлар жана каза болгондор борбордук ооруканага жеткирилип, 18-марттында окуядан жалпысынан 6 адам каза болуп, бир нече адам жарадар болгон, алардын арасында милиция кызматкерлери дагы бар. Бийликтин мындай аракети окуянын жабырлануучуларына көңүл айтуу менен материалдык жардамдардын берилиши демонстранттарды токтотпой тескерисинче аларды бириктирип, окуя кескин түрдө курчуп, демонстранттардын саны 6 000 миңден кийинчерээк 10 000 кишиге чейин жетип, райондогу абалды башкаруу үчүн кошумча күчтөрдү чакырууга мажбур болот. 19-март күнү демонстранттардын саны 20 000 ге жетип, абалдын курчуп кетпешин алдын алып, депутаттын баш коргоо чарасын аймактан кетпөөгө алмаштырып (Каракөл шаарындагы соттон кийин), ошол учурдагы өкмөт башчы К.Бакиев жана А.Бекназаров эл менен жолугушуп, окуя жөнүндөгү көз карашын айтууга алгачкы мүмкүнчүлүгүн берген.Премьер-министр К.Бакиев, президенттин администрация жетекчиси А.Карыпкулов, Башпрокурор Ч.Абышкаев, Ички иштер министри Т.Акматалиев, облус губернатору С.Урманаев жана облус прокурору З.Кудайбергеновдор кызматынан бошотулат. Бирок, ок атууга буйрук берген

негизги күнөөлүүлөр бир нече соттук териштүүлөрдө аныкталбай, жоопко тартылбай келүүдө.

Аксы окуясынын болушу менен бийлик менен оппозициянын ортосундагы мамиленин курчушу, анын жүрүшүндө бийликтегилердин өлкөнү башкаруудагы манипуляциялык иш-аракеттери, оппозициянын элдин, коомчулуктун күчүн өз пайдасына колдонуу аракеттери аныкталды. Аксы окуясы кийинки болгон ири саясий толкундоолор, бийлик алмашууларга жол ачты. Ал тарыхый жактан алганда эгемендүү Кыргызстандын тарыхындагы саясий өнүгүүсүндө коомдук аң-сезимдин өзгөрүүсү менен жалпы өлкөдөгү саясий трансформациянын өзгөрүшүн алып келди. Бул тууралуу чагылдырган тарыхый булактарды изилдөө жана аларга талдоо жүргүзүүдөгү булактаануучулук маселелер арбын.

Жалпысынан жүргүзүлгөн тарыхый экскурс Аксы окуясын изилдөөдө окуяга аналитикалык жана теориялык деңгээлде илимде, коомчулукта, саясатчылардын арасында кайчы пикир, талаш –тартыштарды, такталбаган маалыматтар менен бири-бирин жокко чыгарууга алып келген материалдар менен берилет. Бүгүнкү күнгө чейин коомдук ой-пикирлерде гана эмес, окумуштуу илимпоздордун ортосунда дагы Аксы окуясына баа берүүдө ар кыл ойлор айтылып, кайчы көз-караштар өкүм сүрүүдө. Ошондуктан, Аксы окуясынын себептерин ачып берүүдө ар кыл мүнөздөгү тарыхый булактарга кайрылуу керек. Бул окуяны түздөн-түз чагылдырган мезгилдүү басма сөз басылмалары жана коомдук телерадио берүү корпорациясы болгон. Ошол эле учурда расмий документтерди, мыйзам актылары менен жеке адамга таандык тарыхый булактарды дагы окуянын келип чыгуу себептерин ачып берүүдө булак катары мааниси зор.

Жалал-Абад облусуна караштуу Аксы району облустагы тоолуу райондордун бири. Климаты жагынан шарты катаал болуп, Кош-Дөбө, Үч-Коргондон башка айыл өкмөттөрүндө кыш мезгили дээрлик узак убакытка созулуп, калкынын саны - 113010 адамды түзүп, калктын көпчүлүк бөлүгү райондун борборунан алыс тоо арасында жашашкан. Район боюнча орточо ар бир адамга 7 сотыхтан сугат жер тилкеси, 11 сотыхтан кайракы жер үлүштөрү тийгени менен тоо зонасында жайгашкан 8 айыл өкмөтүндө ар бир адамга араң гана орточо 0,3 сотыхтан бир сотыхка чейин өлчөмдө сугат айдоо жер үлүшү туура келген. Кара-Суу, Кара-Жыгач, Ак-Жол, Жаңы-Жол, Кызыл-Туу, Авлетим, Кашка-Суу, Ак-Суу айыл өкмөттөрүндө жогоруда көрсөтүлгөндөй жер аянттары өтө аз, ал эми кайракы жер аянттары Кербен, Жерге-Тал, Кош-Дөбө өкмөттөрүндө 5000 гектардан ашык жерлер суу жогунан пайдаланылбай келген. Бул элдин социалдык-экономикалык абалынын начарлашы, карапайым калктын өзгөчө борбордон алыс жайгашкан аймактарда жакырчылыктын өсүшүнө алып келген. Бирок 2001-жылы чектен чыккан жакырчылыктын көрсөткүчү жана калктын адам башына керектөө чыгымдарынын түзүлүшүнүн көрсөткүчү облустук деңгээлде каралып, жакыр жашаган чөлкөмдөргө Нарын жана Талас облусу кирип, ал эми Жалал-Абад облусу орточо көрсөткүчтү берген. Өкмөт,

мамлекеттик статистикада бир эле орточо арифметикалык санга таянуу менен баа берип, облустардын өнүгүү абалын, калктын чыныгы социалдык абалын чагылдырган эмес. Джалал-Абад облусу боюнча мындай көрсөткүчтөрдүн ортосунда чоң айырмачылык болушу чектен чыккан жакырчылыктын көрсөткүчү жана калктын адам башына керектөө чыгымдарынын түзүлүшүнүн көрсөткүчү булактаануучулук талдоону талап кылат. Статистикалык булактардагы маалыматта социалдык-экономикалык көрсөткүч толук кандуу калктын өнүгүү деңгээлин жана абалын көрсөтүп, чагылдырып бере алган эмес. Эсептөөдө ар кандай орточо көрсөткүчтөрдүн: мода, медиана жана орточо арифметикалык сандын бардыгы тең критерийди аныктоого колдонуу зарыл, ошондо гана жалпы өлкөдөгү калктын абалы, жашоо деңгээли жана мамлекеттик органдар тарабынан жүргүзүлгөн иш-аракеттер окуянын социалдык өбөлгөлөрүн ачып берүүгө мүмкүндүк.

А.Акаев, К.Бакиев, А.Бекназаров билдирүүлөрүндө окуянын күбөлөрүнүн эпистолярдык даректеринин негизинде трагедиянын келип чыгыш себептерине адам факторун байланыштырып, окуяга баа берүүдө авторлор позициясы аркылуу чагылдырылып, берилген материалдарда бири-бирин жокко чыгарган маалыматтар камтылган. Алсак, Акаев А.А. бүгүнкү күнгө чейин Аксы окуясынын келип чыгышын “саясий күрөштүн” натыйжасынан деп эсептейт, андыктан мамлекеттик жана коомдук ишмерлердин Аксы окуясынын келип чыгышынын негизги себептерине берген бааларына жалпы мүнөздөмө бергенден кийин, объективдүү реалдуулукту калыбына келтирүү үчүн булактаануучулук талдоо зарылдыгы келип чыгат. Бул багытта түздөн-түз Аксы окуясына тиешелүү эмес, бирок келип чыгуу себебинин маңызын ачып изилдөөдө маанилүү дарек катары мыйзам актылары, биринчи иретте Конституцияны булактаануучулук талдоого алуу зарылчылыгы бар.

Аксы окуясынын келип чыгышына жогорудагы белгилеген проблемалардан сырткары райондун географиялык жактан чек аралык аймакта жайгашуусун дагы белгилөөгө болот. А.Бекназаров мындай чек ара проблемаларын мамлекеттик деңгээлге көтөрүп, парламенттик трибунага чейин алып чыккан себеби, элдин негизги көйгөйүн угуп, анын жогорку жактан каралышына шайлоочуларына берген убадасы болгон. 1999-жылы кыргыз-кытай мамлекеттик чек арасынын Үзөңгү-Кууш району тууралуу чечим кабыл алынып, кошумча макулдашуунун долбоору даярдалып, 2002-жылдын 24-июнунда Пекин шаарында Кыргыз Республикасы менен КЭРнын ортосундагы коңшулаштык, достук жана кызматташтык жөнүндө келишимдеги тийиштүү статьяда чек ара маселелеринин толук жөнгө салынгандыгын белгилешип, “талаш” аймак КЭРге өткөн башкача айтканда Кытай жана Россия карталары боюнча чек аранын дал келбешин тараптар бир пикирде чечишип натыйжада бул аймактардын 70%ы КРна, 30%ы КЭРна тийиштүү болгон. Депутаттык топтун (Масалиев А.Исаков И.Абдимомунов А.Чотонов Д.Асанов Б.Бекназаров А.) иликтөөлөрүнөн кийин кыргыз коомчулугуна жана массалык маалымат каражаттарында өзгөчө “Азаттык”

радиосу аркылуу чек ара маселелери жана кыргыз-кытай чек арасы, Үзөңгү-Кууш маселеси тууралуу макалалар, материалдар, кайрылуулар, жеке адамдардын ой пикирлери 2001-жылдын февраль айынан тартып жарыкка чыга баштаган. Аксы окуясынын себеби болгон Үзөңгү-Кууш маселесинин акыры жарандык сектор ӨЭУлардун дагы реакциясын күчөтүп, коомдун бийликке болгон нааразычылыгынын активдешүүсүнө алып келди жана Аксы окуясын жүрүшүн тездетти. Окуясынын келип чыгуу себептеринин негизгиси болгон чек ара көйгөйү акырындап курч саясий кырдаалдын түзүлүшүнө шарт түзүп, окуянын курч мүнөзгө өтүүсүнө саясий кризис жана өлкөдөгү башкаруу системасындагы көйгөйү менен байланыштуу. Жогорудагы чек ара көйгөйүнүн калктын калың катмары тарабынан тез арада колдоого алынышы жана анын натыйжасында бийликке карата коомчулуктун ачык нааразычылык акцияларга массалык түрдө тартыла башташы мамлекетти башкаруу системасындагы кризисти пайда кылган. .

Жогоруда келтирилген материалдарга таянып Аксы окуясынын келип чыгыш себептеринин ички манызын ачып, закон ченемдүүлүгүн аныктоо үчүн булактаануучулук иликтөөнү талап кылынары зарыл. Аксы окуясынын келип чыгышынын негизги себептери катары тарыхый булактарда каралган калктын жашоо деңгээлинин төмөндөшү, жакырчылыктын жана жумушсуздуктун өсүшү, экономиканын төмөндөшү, чек ара маселелеринин туура эмес чечилиши, бийликтин бир кишинин колуна топтолушу, демократиянын өлкөгө тийгизген терс таасири, депутат А. Бекназаровдун ролу жөнүндөгү кайчылаш, карама-каршы маалыматтарды иликтеп, объективдуу реалдуулукту туура чагылдырылган илимий тарыхый фактылардын системасын түзүү маселеси жаралат. Изилдөөдө даректик материалдардын булактаануучулук проблемаларын аныктап, Аксы окуясынын тарыхын изилдөөдө негиз болуп бере турган илимий тарыхый фактылар менен камсыз кылуу башкы милдет болуп саналат.

Эгемендүүлүк кездеги тарыхтын эң оорчундуу маселелеринин бири болгон Аксы окуясына илимий жактан объективдүү баа берүү үчүн окуянын келип чыгышын, жүрүшүн, жыйынтыгын берген тарыхый булактарды аныктап алуу зарыл. Анткени, маалымат коомунда чагылдырылган материалдарды, тарыхый булактардын бардык тобун аныктап, илимий айлампага киргизүүгө мүмкүн эмес. Ошондой эле тарыхый булактарга талдоо жүргүзүүдө булактын өзгөчөлүгүнө карата актуалдуулугун жана потенциалдуулугун аныктоо керек. Мында Конституция – *потенциалдуу булак* болуп эсептелинет. Анткени, Конституция – түздөн –түз Аксы окуясына тиешеси жок болгону менен, андан алынган потенциалдуу информация бул окуянын изилдөө булагы экендигин тастыктайт. Массалык маалымат каражаттары – берилген материалдардын көптүгүнөн жана бүгүнкү күнгө чейин окуя тууралуу чагылдырган жалгыз маалымат берүүчү булак. Демек, массалык маалымат каражаттарындагы жарыяланган материалдардын барын толук карап чыгуу мүмкүн эмес, ошондуктан прессаны *коомдук аң-сезимди калыптандырган* негизги булак катары

каралат. Ал эми иш кагаздарын – окуяны тастыктоочу жана түшүндүрүүчү булак катары кароого болот. Диссертациялык иштин алкагында Конституция, иш кагаздарын, массалык маалымат каражаттарын жана интернет ресурстарын Аксы окуясынын тарыхын изилдөөдө булактык өзгөчөлүгү каралат.

Экинчи бап “Мыйзам актыларында жана иш кагаздарында Аксы окуясынын чагылдырылышы” деп аталып, биринчи параграфында **мыйзам актылары Аксы окуясын** изилдөөдөгү тарыхый булак катары өзгөчөлүктөрүн Конституциянын негизинде изилденет.

Көз карандысыз Кыргызстан тарыхын изилдөөдө мыйзам актылары тарыхый булак катары орчундуу орунду ээлейт. Анткени, мамлекеттин өзүнүн түзүлүшү жана анын укуктук жактан бекемделиши дал ушул мыйзам актыларынын негизинде ишке ашат. Аксы окуясын изилдөөдө мыйзамдардын анын ичинде Конституциянын тарыхый булак катары ролу жогору. Аксы окуясынын келип чыгуу себебинин негизгилеринин бири болуп бул Акаевдин өзүнүн президенттик укуктарын Конституцияны өзгөртүү аркылуу авторитардык режимди орнотууга алып келүүсү. Конституциялык өзгөртүүлөр өлкө өлкө эгемендикти алгандагы алгачкы Конституциясы кабыл алынгандан аз өтпөй эл башталган. Анткени, 1993-жылдагы кабыл алынган мыйзам боюнча бийлик мамлекеттик органдардын бирине жана бийлик структурасына карата артыкчылык берилген эмес. 1994-жылдын 24-октябрынан тартып, Кыргызстанда Президенттик кызматтын уюштурулушу менен республикада мамлекеттик бийлик системасы жана өлкөдөгү бийликтик башкаруу түзүмдөрү түп тамырынан бери өзгөрүлүп, бийлик бутактарынын ыйгарым укуктары кайрадан карала баштаган.. 1994, . 1996, 1997, 1998, 2001 жылдары өзгөртүүлөр киргизилген - Президенттин ыйгарым укуктары күчөгөн жана эң көп ыйгарым укуктар президенттик бийлик тарапка өткөн, парламент иш жүзүндө мамлекет башчысынын чечимдерине таасир эте алган эмес, ошондой эле калыстык жана тең салмактуулукту кармануу ("сдержек и противовесов") системасы бузулган. Президентинин кеңейтилген бир канча ыйгарым укуктары берилет. Конституциялык өзгөртүүлөрдүн болушу дал ушул бийлик бутактарынын ортосундагы мамиледен же болбосо бийликти бөлүштүрүүдөн келип чыккан. Башмыйзамды тарыхый булак катары изилдөөнүн көйгөйү дагы ушунда. Анткени, ага негизделип жазылып калган мыйзамдарды кайрадан өзгөртүүгө убакыт жетпей калган. Улам жаңы кабыл алынган Конституция бир аз убакыт гана өкүм сүргөндүктөн, башка бийлик бөлүштүрүү боюнча токтомдорду жана мыйзамдарды толугу менен оңдоп чыгууга мүмкүн болгон эмес.

Жыйынтыктап айтканда, өлкөнүн Конституциясы бул биринчи кезекте мамлекеттин бар экендигин аныктап турган эң жогорку мыйзам актысы болуп саналат. Аны булактаануучулук жактан изилдөө, Кыргызстандын тарыхын, келечектегин, өнүгүү багытын аныктоого мүмкүндүк берген маанилүү документ. Аксы окуясына туздон туз тиешелуу маалымат

камтыбаса да, Конституция мамлекеттин тузулушун жана алардын иш жүргүзүүсүнүн жаратылышын тушундуруп бере турган негизги булак, анткени Конституцияга жүргүзүлгөн булактаануучулук талдоо эң биринчи иретте президенттик институттун, бийликтин тең салмактуулугунун бузулушуна алып келип, XXI кылымдын башында Кыргызстандагы саясий карама-каршылыктын элдешкис абалын түзгөнүн, Аксы окуясынын келип чыгышы мыйзам ченемдуу экенин айкындайт.

Аксы окуясынын тарыхын изилдөөдө иш кагаздарынын тобу тарыхый булактардын өзгөчө тобун түзөт. Иш жүргүзүү кагаздары жазуу тарыхый булактарынын ичинен окуянын мезгили, убактысы, орду боюнча жана ага катышкан субъектилер: расмий өкүлдөр менен бийликтен сырткары турган адамдардын жасаган иш-аракеттери тууралуу маалымат берүүчү бирден-бир тарыхый булак. Аксы окуясына тиешелүү райондук архивде сакталган мамлекеттик иш жүргүзүү кагаздары жергиликтүү архивдик уюмдардын иш уюштурулушу XX к. башында али жөнгө салына электигине чачыранды түрдө сакталганына карабастан бул окуя жөнүндө айкын маалымат алууда жана бул трагедиялуу окуяны туура түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Негизинен иш жүргүзүү кагаздарына булактаануучулук талдоо жүргүзүүдө үч багытка бөлүп карасак болот:

- а) башкаруу;
- б) уюштуруу;
- в) маалымат менен камсыз кылуу.

Аксы окуясын изилдөөдө иш кагаздарынын булактаануучулук маселесин кароодо коюлган негизги суроолордун бири – *жергиликтүү бийлик өкүлдөрүнүн жоопкерчилигин туура аныктоо*. Көрсөтүлгөн документтин негизинде Кыргызстан эгемендүүлүктү алгандан баштап, депутат А. Бекназаровдун камалашына байланыштуу биринчи массалык түрдө митингдерди жана башка каршылык көрсөтүү кыймылдарын тынчтандыруу багытында мамлекеттик, анын ичинен тартип сактоо органдарынын тажрыйбасыздыгын көрсөтөт. Аксы окуясынын трагедиялуу турдо адам өлүмүнө алып келип чыгышынын бирден бир себеби өлкөдө мыйзамдык деңгээлде мындай иштерди тейлөө, көзөмөлгө алуу практикасы жоктугу болгон. Буйруктар булак катары жергиликтүү бийликтин жүргүзгөн иштеринин негизги багыттарын көрсөтө алат. Сакталып калган архивдик материалдардын негизинде райондук администрациясы кырдаалды алдын алуу үчүн башкаруу иштерин жүргүзбөстөн, негизги ишмердүүлүгү - келип чыккан ар бир жаңы чыңалууну жайгаштырууга багытталганы көрүнүп турат. 17-марттан кийин Аксы окуясынын кийинки кырдаалдын чыңалышынын негизги себеби катары А. Бекназаровдун үстүнөн жүргүзүлүп жаткан сот процесси экени анык болсо да жергиликтүү бийлик кырдаалга ыкчам реакция жасаган эмес. Жалпысынан алганда буйрук жазма тарыхый булактардын чоң тобу болгон иш жүргүзүү кагаздарынын маанилүү бир бөлүгүн түзүп, бийликтин башкаруу жөндөмдүүлүгүн чагылдырат. Аксы райондук администрациясында сакталып калган архивдик материалдардын

ичинен буйруктарды карап көрүп жалпысынан райондун администрациясы кырдаалды алдын ала көрө билип элдин арасында чыңалууну жок кылуу үчүн конкреттүү, эффективдүү чечим кабыл ала алган эмес. Агитация жүргүзүү, спирт ичимдиктерин сатуу комиссияны түзүү менен гана чектелген.

Иш кагаздардын кийинки түрүнө кирген райондук коллегиянын токтомдору Аксы окуясын изилдөөдөгү булак катары мааниси жергиликтүү бийликтин райондогу кырдаалды түздөө багытында кандай уюштуруучулук иштерди жүргүзгөнү боюнча маалымат алуу жагынан баалуу. Аксы окуясынан кийинки коллегиянын токтомдору жергиликтүү бийликтин өз алдынча уюштуруу, кырдаалды андан-ары күчөтпөө багытында алдын-ала иш жүргүзө албаганын, окуя болоор алдындагыдай эле *негизги күчтү* түшүндүрүү ишине багытшканын айгинелейт. Аксы районундагы социалдык абалдын оорлугу, проблемалары көрсөтүлгөн. Тилекке каршы кандай чечим кабыл алынса да жергиликтүү бийлик тарабынан толук аткарылган эмес.

Иш жүргүзүү кагаздарынын бир чоң бөлүгү Жалал-Абад областык администрациясынын борборго 2002-жылдын март айынан баштап декабрга чейинки жиберген маалыматы. Маалыматтын өзүн 2 чоң топко бөлүп караса болот. Күн сайын оперативдик кырдаалдар учурунда Өкмөткө жана Республикалык штабка берилген жана бир канча күндү камтыган Президенттин администрациясына кайсы бир кырдаалдын татаалданышына карата жалпыланган маалыматты берүү. Күнүмдүк берилген маалыматта жыйынтыктоочу маалыматка кирбеген, бирок, маанилүү фактылар бар. Мисалы митингге чыккандардын талабы саясий гана мүнөзгө ээ экендигин жана ал аткарылбаса Кыргызстандын бүтүндүгүнө доо келтирүү жөнүндө ниетин - «намерениесин» көрсөткөн «Кроме того, митингующие и члены комитета направили письмо в адрес Госдумы Российской Федерации, в котором выразили недовольство решением председателя Кара-Кульского городского суда А. Момбекова, что в Кыргызстане нет справедливости и просят Кыргызстан включить в состав России или Узбекистана» факты кездешет. Биринчиден бул фактыларды объективдүү реалдуулук менен салыштырып, чындыгын аныктоо менен, болуп жаткан митингдер негизинен коомдук жана мамлекеттик ишмерлер менен түздөн-түз байланыштуу болгонун аныктаса болот. Бул документтерди Аксы окуясын изилдөөдөгү дагы бир булактаануучулук татаал маселени - митингге катышкандардын санын аныктоого жөнүндө. Жогорудагы көрсөтүлгөн маалыматтарга караганда негизинен жалпы санын тактоо мүмкүнчүлүк жок. Бирок митингдин башында уюштуруучулар тарабынан көп адамдын катышуусу камсыз кылынса, митинг сот процессин улам создуктурулушуна карата азайып турган. Жалпысынан митингдин башында 1000 дин тегерегинде болсо, 2-3 күндөрү алардын саны 2 эсеге көбүрөөк кыскарган жана алардын курамы жаңырып турган. Демек, пикетке чыккандардын санын аныктоо толук мүмкүн эмес, анткени кызыкдар тараптар жана кайсы максат менен

кимге карата **даярдалган маалымат болгондуктан** пикетчиликтердин санын (**произвольно**) өзгөртүп турган. Мындай жагдай булактаануучулук изилдөөнү бир топ татаалдандырып, талаш-тартыштырдарды жаратат. Ошондуктан пикетке катышкан **адамдардын** болжолдуу санын ар кайсы булакка таянып аныктап, андан кийин анын динамикасынын багытын аныктап, потенциалдык маалыматтарга таянып өзгөрүү темптерине мүнөздөмө берген туура болот .

Аксы окуясын изилдөөдө жергиликтүү жана борбордук мекемелердин иш жүргүзүү кагаздарын салыштырып изилдөө зарыл, анткени окуянын келип чыгышынын негизги себептеринин бири маалыматтык карам-каршылык, аймактык жана борбордук бийликтин ситуацияны айкын чагылдырбагандыгы себеп болгон. Архивдик булактардын негизинде Аксы окуясынын келип чыгышы жана анын чыңалышы депутат А. Бекназаровдун үстүнөн жүргүзүлгөн тергөө иштери менен түздөн түз байланышта болгон. Жалпысынан эгемендүүлүк жылдардагы өлкөнүн саясий-экономикалык жана социалдык-маданий тарыхын изилдөөдө иш кагаздарынын тобу тарыхый булактардын өзгөчө тобун түзөт. Иш жүргүзүү кагаздары жазуу тарыхый булактарынын ичинен окуянын мезгили, убактысы, орду боюнча жана ага катышкан субъектилер: расмий өкүлдөр менен бийликтен сырткары турган адамдардын жасаган иш-аракеттери тууралуу маалымат берүүчү бирден-бир тарыхый булак.

Үчүнчү бап **“Аксы окуясынын массалык маалымат каражаттарында чагылдырылышы”** деп аталып биринчи параграфында жалпыга маалымдоо каражаттарынын Аксы окуясын чагылдыруу маселеси жана анда чагылдырган материалдардын булактык потенциалы менен тарыхый маалыматты берүү мүмкүнчүлүгү каралган. Гезит – башка тарыхый булактан айырмасы коомдо болуп жаткан окуяга карата баа берилип, бир эле учурда адамдарды тарбиялоочу каражат катары дагы колдонулат, анын идеологиялык таасири коомдо багыттоочу дагы күчкө ээ. Аксы окуясын чагылдырган мезгилдүү басылмаларды тарыхый булак катарында ийгиликтүү пайдаланууда биринчиден, бардык газета журналдардагы Аксы окуясына тиешелүү жарыяланган материалдарды таамай, кылдат, тикеден-тике тиешелүүсүн же кайсы бир деңгээлде тиешелүүсүн карап чыгуу зарыл. Андыктан материалдардын баарын же изилденүүчү объектиге тиешелүүсүн, макаланын бөлүмү, корреспонденти, автордун көрсөтүүсүндөгү кабарлардын аталышы жана жанрын жана макаланын бөлүгү (рубрика) боюнча бөлүп алуу керек. Экинчиден, системалап, тематикасын топтоп (группировкалап), фактылардын жалпылыгын ачып көрсөтүү зарыл. Башкы багытты жана изилденүүчү же изилденүүгө тиешелүү суроолорду бөлүп алуу менен материалдарды системалоо аркылуу изилденип жаткан аспектини тереңдеп изилдөөгө болот. Ошондуктан өлкөбүздө жарык көргөн гезиттерди *оппозициялык* жана *позициялык* деп бөлүп карап, андагы темага тиешелүү материалдардын тематикасына көңүл буруп, макаланын бөлүгүн (рубрикасын) *атайын жарык көргөн (учкай)* материалдар, *кыска маалымат*

катары жарыяланган материалдар, окуя тууралуу *мыйзамдардын жарыяланышы* жана окуяга карата *кайрылуулар* деп бөлүп алууга мүмкүн.

2002-жылдагы Аксы окуясын чагылдырууда эки багыттагы позициялык жана оппозициялык газеталарды салыштырууда жана анализ жүргүзүүдө жөнөкөй эле газеталардын сандык өсүшүн салыштырып отуруп, оппозициялык маанайдагы газет журналдардын өскөнүн көрүүгө болот. Ал эми ошол эле газеталардын тиражынын динамикасын салыштырууда жеке менчик газеталардын кескин өнүккөнү көрүнүп турат. Алсак, ошол мезгилдеги окуяны байма-бай чагылдырып турган оппозициялык “Агым” газетасынын сандык тиражы 10000, ал эми өкмөттүк “Кыргыз Туусу” газетасынын сандык тиражы 7000ди көрсөттү. Газеталардын региондорго таралышын карап көргөндө, областтардын, райондордун деңгээлинде газеталар базарларда товар катары сатылган, албетте көркөм жасалышы, курч материалдардын жазылышы боюнча базардагы жеке менчик товар катары оппозициялык газеталардын өтүмдүүлүгү арбын. Мамлекеттик басылмалардын арасынан аймактык басылмалар да жарыкка чыгып андагы материалдар аймактын түрдүү сферасындагы маалыматтарды камтып, милдеттүү түрдө мамлекеттик кызматтарда иштегендерге таратылып берилген. Бирок аймактык гезиттер Аксы окуясын оппозициялык маанайдагы гезиттердей материалдарды чагылдыра албагандыгы менен айырмаланат.

Аксы окуясын чагылдыруу канчалык деңгээлде кандай багытта жүргөндүгүн анализдеш үчүн макаланын аталышын талдап бир канча категория-түшүнүктөргө бөлүү менен салыштырууга болот. Анткени, газеталардагы кандай гана жарыяланган макала болбосун окурмандарды аталышы менен кызыктырат.. Ал эми окуяны чагылдырууда 2002-жылдагы жарыяланган макалалар басымдуулук кылып, кийинки мезгилдерде бул темага болгон көз-караштар улам өзгөрүп турган. Оппозициялык маанайдагы маалыматтар бул окуяны ар кыл тараптан чагылдырылгандыгын көрсөттү. Мындан сырткары куйкум сөздүү ырлар, аскиялар, чет мамлекеттиктердин берген баасын, саясий лидерлердин көз караштарын билдирген макалалар, кыскача кабарлар да жарыяланып турган. Ошондуктан аналитикалык же кыскача кабарлар аркылуу берилген материалда илимий-тарыхый маалыматтардын камтылгандыгын кароодо аларда жарыяланган маалымат тереңирээк изилдөөнү талап кылат. Мезгилдүү басылмаларда жарыяланган материалга карата коомдун реакциясын, баасын эске алуу да зарыл маселелерден.

Мына ушундай жагдайдан улам Аксы окуясын изилдөөдөгү массалык маалымат каражаттарындагы жарыяланган макалалар булактаануучулук багытта анализ жүргүзүүнүн өзгөчө ыкмасын талап кылат. Ошондой эле коомдук – саясий багыттагы басылмалар окуяларды түз мааниде чагылдыруусу менен айырмаланат. Мисалы “Агым”, “Республика” газеталары алардын негиздөөчүлөрүнүн формалдуу көз караштарынан чыга алган эмес. Агым жана Республика гезиттеринин формалдуу түрдө ар кандай саясий топтордун кызыкчылыктарын беришкен эмес. Ал эми мамлекеттик

“Кыргыз Туусу”, “Слово Кыргызстана”, “Эркин Тоо” гезиттери республиканын бийлик органдарыныкы болгондуктан андагы жарыяланган материалдар бир тараптуу же бир жактуу болгон. Эгерде Аксы окуясынын мисалында гезиттердеги материалдарды окуяны чагылдыруу деңгээлиндеги маселесин алсак, анда окуя жүрүп жаткан мезгилде жарык көргөн макалалар өзүнүн курчтугу жана окуянын өз учурунда баяндап берүүсү менен айырмаланган. Ал эми убакыттын өтүшү менен материалдарда окуянын чагылдырылышы төмөндөп, же болбосо дээрлик жокко эсе болуу менен, башка мазмундагы макалаларда фрагментардык гана мүнөздө гана чагылдырылат. Анткени, XXI кылымда ошону менен бирге эле гезиттерди сатып өткөрүү жана рынокто реализациялоо иши негизги маселеге айланган. Андан сырткары мурдагыдай системалуу түрдө жазылуу жок болгондуктан, өздөрү курал катары макаланын заказчиктери тарабынан сатып алынып турган жана бул бекер таратуунун негизинде маалыматтын таралуу ареалы кеңейген бирок ал саясий заказ болгондуктан ага карата атайын суроо талаптын же маалыматтын чындыгына карата окурмандардын баалоо деңгээли жоголгон.

Мамлекеттик бийлик органдарынын жүргүзгөн саясаты анын ичинде ири талаш-тартышты жараткан Үзөнгү-Кууш маселесине байланыштуу материалдар абдан көп жана үзгүлтүксүз түрдө берилип турган. Бул мезгилде борбордук бийлик органдарынын жана борбордогу чыгуучу мезгилдүү басма сөз каражаттарынын мазмуну дагы материалдары дагы бир беткей болбогондугу менен айырмаланат. Анткени жергиликтүү басма сөз каражаттары ошол кездеги болуп жаткан окуянын бийликтин цензурасынан алыс чыга алган эмес. Буга себеп анын ошол аймактагы ролу жана окурмандардын ага болгон суроо-талабын көрсөтүүгө болот.

Жыйынтыктап, айтканда мезгилдүү басма сөз каражаттарынын бир тармагы болгон гезиттер тарыхый окуяларды изилдөөдө жана калыбына келтирүүдө өзгөчө мааниге ээ. Айрыкча эгемендүү Кыргызстандын тарыхында болуп өткөн ири саясий окуялардын болушуна шарт түзгөн жана коомдук пикирди жарата алган дал ушул гезиттик материалдар болгон. Изилденип жаткан тарыхый окуянын булактаануучулук маселесин кароодо гезиттердин тарыхый булак катары орду өзгөчө болгондугун андагы чагылдырган материалдар жана алардын коомдук пикирди жаратуудагы ролу, жалпы эле окуяны калыбына келтирүүдөгү орду маанилүү.

Кыргызстандын соңку мезгилиндеги болуп өткөн окуяларды изилдөөдө маалыматтык интернет сайттарынын дагы орду чоң. Интернеттеги сайттардын маанилүү тармагы болгон маалыматтык сайттар Аксы окуясынын келип чыгышынын себептерин дүйнөлүк желеге байма-бай чагылдырып жатат. Ал эми интернеттеги жайгашкан окуя тууралуу ар кандай жаңылыктар, аналитикалык талдоолор, популярдуу эмгектер, колдонуучулардын пикирлери булактаануучулук жактан изилдөөгө муктаж. Аксы окуясынын интернет сайттарында чагылдыруу маселесин изилдөө үчүн тарыхый булактарды издеп табуу маселеси бар. Мисалы, Аксы окуясы

боюнча интернеттеги тарыхый булактарды издеп табууда издөө сайттары жана жеке маалыматтык сайттардын өздөрүнө суроо жөнөтүү аркылуу жүргүзүүгө болот. Аксы окуясы тууралуу тарыхый булактарды интернеттен издөөдө бир катар көйгөйлөр бар. Окумуштуулар интернеттен издөөнүн төмөнкүдөй ыкмаларын сунушташат: 1) гиперссылкалар аркылуу б.а. электрондук даректеги шилтеме башка дарекке карата жетелейт, кемчилиги катары гиперссылканын түзүлүшүнө көз каранды болуп калат; 2) машиналык издөө. Ал өз ичинен бир нече топторго бөлүнөт: тематикалык каталогдор (индекстер) аркылуу тема же ачкыч сөз менен издөө жүргүзүлөт; издөө системалары аркылуу; мета деңгээлдеги издөө системасы; ылдамдатылган издөө программасы аркылуу

Маалыматтык интернет сайттарынан даректерди издеп табуудагы көңүл буруучу жагдай тил болуп эсептелинет. Аксы окуясы боюнча жогорудагы үч тилдин негизинде издөө сайттары аркылуу издеп табуунун эң жөнөкөй формасында, тактап айтканда, окуянын көпчүлүк арасындагы аталышы менен жүргүздүк. Аксы окуясы тууралуу жалпы маалыматты издеп табууда издөө сайттарынын ичинен эң негизгилери болгон www.google.kg, (www.google.ru, www.google.com) www.yandex.ru, (www.yandex.com) www.rambler.ru, жана www.bing.com [205., 206., 207., 208.] сайттарын тандап алдык. Аталган төрт издөө сайтынын маалыматтык базасын билүү үчүн “Аксы окуясы” жана “Аксы окуясы 2002” деген аталыш менен издөө жүргүзүп, жыйынтыгында “Аксы окуясы 2002” сурообузга караганда “Аксы окуясы” сурообузга жооптор салыштырмалуу көп табылды. Ушул эле суроонун орус тилинде жогорудагы сайттарга жөнөткөндө жыйынтыгы төмөнкүдөй болду. Ал эми англис тилиндеги жогорудагы сайттарга сурак жөнөткөнүбүздө жыйынтыгын төмөнкүдөй болду. Аксы окуясы 2002” деген эки аталаштагы издөөдө www.google.kg издөө сайтында жайгашкан ресурстардын саны жагынан көп экени көрүнүп турат. Ал эми орус тилинде жөнөтүлгөн издөөдө “Аксийское событие 2002” аталыш менен www.google.kg издөө сайтында электрондук даректер көп болсо, “Аксийское событие” деген аталыш менен www.yandex.ru, www.rambler.ru сайттарында даректердин саны артыкчылык кылат. Жогорудагы жыйынтыктардан улам интернеттеги электрондук даректердин саны кыргыз тилине салыштырмалуу орус жана англис тилинде көп экендиги белгилүү болду.

Интернеттин башка тарыхый булактардан айырмасын жана анын коомдогу болуп жаткан окуяларды чагылдырышы же окуяны алдын ала жетелеп, маалыматтын артынан окуянын келиши бул интернет мейкиндигинин ээн-эркин мүнөзүнө байланыштуу. Анткени, басма документтердин түрүн же китептерди окуганда ыраттуулукта, биринен-экинчисине өтүп окулат же колдонулат. Ал эми интернеттеги жайгашкан даректердин, жаңылыктардын өзгөчөлүгү көп кырлуу көп тараптуу мейкиндикте (виртуалдык мейкиндикте) орун алгандыгында жана аны болуп жаткан окуяны же боло туруучу окуяны алдын-ала жетектөөсү дагы ушуга

байланыштуу. Мында традициялык тексттер же ар кандай аудиовизуалдык маалыматтар болгону менен алар бири-бирине тематикасы же датасы аркылуу окшош болуп, сайттагы шилтемелер аркылуу бири-бирине өтүп турат. Дагы бир өзгөчөлүгү интернеттеги даректер же жаңылыктар өзүнүн ичинде башка интернет баракчасында жайгашкан түшүнүк менен белгилери окшош болсо, аларга карата түз шилтеме кетип, бутакташып кетет. Бул тарыхчылар үчүн интернет булактары менен иштешүүдө бир эле убакытта тектеш тарыхый булактардын бир канчасы менен таанышууга колдонууга мүмкүндүк берет.

Тарыхый булакты издеп табуу маселеси маалыматтык коомдун шартында традициялык башка булактар сыяктуу дыкат иликтөөнү талап кылат. Коом маалыматтык деп аталышы бул бардык маалыматты алып жүрүүчү каражаттар ачык-айкын жана колдонууга бардык убакытта жана территорияда (айырм мамлекеттердеги интернеттеги маалыматка карата фильтрация жана интернетте кошулуунун төмөндүгү же жоктугу) мүмкүнчүлүк бар дегенди түшүндүрбөйт. Ошондуктан интернет ресурстарын тарыхый булак катары издеп табуу көйгөйү анын издөө ареалына түздөн-түз байланыштуу болуп саналат. Интернет ресурстарынын тарыхый булак катары тарыхый таанып билүүдө жана болуп өткөн реалдуулукту түшүндүрүүдө аны издеп табуу жана издөө жолу автоматтык негизде ишке ашат жана тарыхчынын традициялык тарыхый булактарды издеп табуудагы иш аракетинен жогорку ылдамдыкта болгондугу менен айырмаланат. Традициялык методдон айырмаланып, керектүү маалыматтарды чагылдырган булак табылбай калышы мүмкүн. Анткени, өзөк сөздөр менен табылган документтер толугу менен бардыгын камтыбайт. Интернет ресурстарынын издөө көйгөйүндө изилдөөчүнүн издеп жаткан дарек боюнча канчалык деңгээлде билими же маалыматты бар экендиги чоң роль ойнойт. Анткени, дүйнөлүк желе системасында жайгашкан даректер белгилүү бир стандартка түшүрүлбөгөндүктөн жана атайын коддор менен аныкталбагандыктан анын ичиндеги мазмуну менен аталышында чоң айырмачылык келип чыгышы мүмкүн жана бул издөөчү үчүн чоң тоскоолдук жаратат.

КОРУТУНДУ

Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон тартып өнүгүүсүндө Аксы окуясы эки чоң мезгилге бөлгөн чек болуп эсептелет. Аксы окуясы Кыргызстандын соңку жаңы тарыхынын жаңы барагын ачкандыктан, эгемендүү өлкөбүздүн тарыхында чоң бурулуш жасаган кубулуш катары каралып, изилдөөдө кылдаттыкты талап кылат. Аксы окуясынын жүрүшү бүгүнкү күнгө чейин толук кандуу түрдө калыбына келтирилбегендиктен, окуянын башталыш жана бүткөн чекити, манызы, чыңалышы боюнча мезгилдерге бөлүнүшү андан сырткары окуянын түздөн-түз уюштуруучулардын, катышуучулардын койгон максаты, орду, иштеген иштери боюнча изилдөөлөрдө али тактала элек.. Өзгөчө окуянын келип

чыгуу себептери менен өбөлгөлөрү илимий адабияттарда жалпыланган мүнөздө гана берилгенин белгилөөгө болот.

Аксы окуясынын келип чыгыш себептеринин ички манызын ачып, закон ченемдүүлүгүн аныктоо үчүн булактаануучулук иликтөөнү талап кылынары зарыл. Аксы окуясынын келип чыгышынын негизги себептери катары тарыхый булактарда каралган калктын жашоо деңгээлинин төмөндөшү, жакырчылыктын жана жумушсуздуктун өсүшү, экономиканын төмөндөшү, чек ара маселелеринин туура эмес чечилиши, бийликтин бир кишинин колуна топтолушу, демократиянын өлкөгө тийгизген терс таасири, депутат А. Бекназаровдун ролу жөнүндөгү кайчылаш, карама-каршы маалыматтарды иликтеп, объективдуу реалдуулукту туура чагылдырылган илимий тарыхый фактылардын системасын түзүү маселеси жаралат. Аксы окуясынын тарыхын изилдөөдө булактаануучулук проблемасы олуттуу мүнөзгө ээ илимий маселелердин бири. Изилдөөнү сапаттуу жүргүзүү үчүн аны сөссүз эки багытта: булактык, проблемалык - инсандардын ролу, саясий орду катары кароо негиздүү.

Изилдөө ишинин алкагында Кыргыз Республикасынын мыйзамдары анын ичинде Конституциянын тарыхый булак катары өзгөчөлүгүнө токтолуп, окуянын маңызын ачып берүүдө аны булак илимий айлампага киргизүү маселеси каралып, ага мамлекеттеги болуп жаткан саясий процесстерге карата таасири кеңири талдоо менен эң биринчи иретте президенттик институттун, бийликтин тең салмактуулугунун бузулушуна алып келип, XXI кылымдын башында Кыргызстандагы саясий карама-каршылыктын элдешкис абалын түзгөн

Аксы окуясын изилдөөдө тарыхый булактардын ичинен расмий мүнөзгө ээ болгон бийлик органдарынын анын ичинде жергиликтүү бийлик органдарынын иш жүргүзүү кагаздары – документтер илимий айлампага киргизилди жана алардан потенциалдык маалымат алуунун негизинде окуянын жүрүшүн жана жыйынтыгын тарыхый жактан калыбына келтирүүгө аракет жасалды. Аксы окуясын изилдөөдө жергиликтүү жана борбордук мекемелердин иш жүргүзүү кагаздарын салыштырып изилдөө зарыл, анткени окуянын келип чыгышынын негизги себептеринин бири маалыматтык карам-каршылык, аймактык жана борбордук бийликтин ситуацияны айкын чагылдырбагандыгы себеп болгон. Архивдик булактардын негизинде Аксы окуясынын келип чыгышы жана анын чыңалышы депутат А. Бекназаровдун үстүнөн жүргүзүлгөн тергөө иштери менен түздөн түз байланышта болгон. Жалпысынан эгемендүүлүк жылдардагы өлкөнүн саясий-экономикалык жана социалдык-маданий тарыхын изилдөөдө иш кагаздарынын тобу тарыхый булактардын өзгөчө тобун түзөт. Иш жүргүзүү кагаздары жазуу тарыхый булактарынын ичинен окуянын мезгили, убактысы, орду боюнча жана ага катышкан субъектилер: расмий өкүлдөр менен бийликтен сырткары турган адамдардын жасаган иш-аракеттери тууралуу маалымат берүүчү бирден-бир тарыхый булак.

Диссертациялык иштин алкагында Аксы окуясын чагылдырган тарыхый булактардын тобу болуп саналган ошол кездеги окуяны чагылдырган мезгилдүү басма сөз каражаттарындагы материалдарга карата булактаануучулук талдоо жүргүзүлдү. Эгерде Аксы окуясынын мисалында гезиттердеги материалдарды окуяны чагылдыруу деңгээлиндеги маселесин алсак, анда окуя жүрүп жаткан мезгилде жарык көргөн макалалар өзүнүн курчтугу жана окуянын өз учурунда баяндап берүүсү менен айырмаланган. Ал эми убакыттын өтүшү менен материалдарда окуянын чагылдырылышы төмөндөп, же болбосо дээрлик жокко эсе болуу менен, башка мазмундагы макалаларда фрагментардык гана мүнөздө гана чагылдырылат. Анткени, XXI кылымда ошону менен бирге эле гезиттерди сатып өткөрүү жана рынокто реализациялоо иши негизги маселеге айланган. Андан сырткары мурдагыдай системалуу түрдө жазылуу жок болгондуктан, өздөрү курал катары макаланын заказчиктери тарабынан сатып алынып турган жана бул бекер таратуунун негизинде маалыматтын таралуу ареалы кеңейген бирок ал саясий заказ болгондуктан ага карата атайын суроо талаптын же маалыматтын чындыгына карата окурмандардын баалоо деңгээли жоголгон.

Интернеттеги сайттардын маанилүү тармагы болгон маалыматтык сайттар Аксы окуясынын келип чыгышынын себептерин дүйнөлүк желеге байма-бай чагылдырып жатат. Ал эми интернеттеги жайгашкан окуя тууралуу ар кандай жаңылыктар, аналитикалык талдоолор, популярдуу эмгектер, колдонуучулардын пикирлери булактаануучулук жактан изилдөөгө муктаж. Аксы окуясынын интернет сайттарында чагылдыруу маселесин изилдөө үчүн тарыхый булактарды издеп табуу маселеси бар. Интернет ресурстарынын издөө көйгөйүндө изилдөөчүнүн издеп жаткан дарек боюнча канчалык деңгээлде билими же маалыматты бар экендиги чоң роль ойнойт. Анткени, дүйнөлүк желе системасында жайгашкан даректер белгилүү бир стандартка түшүрүлбөгөндүктөн жана атайын коддор менен аныкталбагандыктан анын ичиндеги мазмуну менен аталышында чоң айырмачылык келип чыгышы мүмкүн жана бул издөөчү үчүн чоң тоскоолдук жаратат.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

1. Аксы окуясына тиешелуу материалдарды иретке салуу менен, жергиликтүү архивдерде атайы фонд түзүү керек;

2. Аксы окуясына арналган атайын интернет сайт тузуу менен, ага эгемен доорундагы коомдук, мамлекеттик онүгүүнү чагылдырган расмий жана жеке даректерди ачык жайгаштыруу керек.

3. Жеке массалык каражаттардын жарыяланган нускасын, алардын багытына карабастан милдеттүү турдо республикалык, атайын адистешкен китепканаларга тапшырууну милдетендирүү.

Диссертациянын негизги мазмуну төмөнкү макалаларда чагылдырылган

1. Назарбаева, Б. С. Аксы окуясын чагылдыруудагы мезгилдүү басылмаларды изилдөө жана анализдөө [Текст] / Б.С. Назарбаева // Вестник

Жалал-Абадского государст. Университета. –Жалал-Абад, 2014. –№2 (28). – С.76-79

2. Назарбаева, Б.С. Аксы окуясынын тарыхын изилдөөдөгү мезгилдүү басма сөз каражаттарындагы материалдарга булактаанучулук багытта изилдөө жүргүзүүнүн методологиялык маселелери [Текст] / Б.С. Назарбаева // Вестник Ошского государственного университета. –Ош, 2015. – № 4. –С. 228-231

3. Назарбаева, Б.С. Аксы окуясы-Кыргызстандын соңку жаңы тарыхындагы негизги бурулуш:булактар жана аны изилдөөнүн негизги багыттары [Текст] / Б.С. Назарбаева // Вестник Ошского государственного университета. –Ош, 2015. – № 4. –С. 228-231

4. Назарбаева, Б.С. Освещение причины и предпосылки Аксыйского события в 2002 года [Текст] / Б.С. Назарбаева // Журнал научная дискуссия: вопросы социологии, политологии, философии, истории. –Москва, 2016. –№ 5 (45). – С. 52-56

5. Назарбаева, Б.С. Ход и развития Аксыйских событий 2002 года. [Текст] / Б.С. Назарбаева // Источник молодой ученый: вызовы и перспективы. – Москва, 2016. –С. 298-304

6. Назарбаева, Б.С. Особенности развития периодической печати в независимом Кыргызстане (2001-2010гг.) [Текст] Б.С. Назарбаева // Наука, новые технологии и инновации. – Бишкек, 2016. – №4. –С.138-140

7. Назарбаева, Б.С. Отражение экономические причины Аксыйского события 2002 года в периодической печати [Текст] / Б.С. Назарбаева // Наука, новые технологии и инновации. –Бишкек, 2016. – № 4. –С. 135-137.

8. Назарбаева Б.С. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын тарыхый булак катары // Б.С. Назарбаева // Научная дискуссия: инновации в современном мире: сб. ст. по материалам LXII Международной научно-практической конференции «Научная дискуссия: инновации в современном мире». – № 2(61). – М., Изд. «Интернаука», 2017. – С. 84-88.

Назарбаева Батма Суйналиевнанын “2002-жылдагы Аксы окуясы: булактар жана изилдөө ыкмалары” деген темада 07.00.09 - тарыхнаама, булактаануу жана тарыхый изилдөөнүн ыкмалары адистиги боюнча тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изилденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Өзөктүү сөздөр: Аксы окуясы, тарыхый булак, Конституция, массалык маалымат каражаттары, мамлекеттик иш жүргүзүү кагаздары, интернет ресурстар

Изилдөөнүн максаты: 2002-жылдагы Аксы окуясы боюнча тарыхый булактардын булактаануучулук негизги маселерин ачып берүү

Изилдөөнүн объектиси – 2002-жылдагы Аксы окуясы жана анын келип чыгышы, жүрүшү, жыйынтыгы жөнүндөгү маалыматтырды камтыган тарыхый булактар болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети – Аксы окуясына тиешелуу негизги булактар – закондор, мамлекеттик иш жүргүзүү кагаздары жана массалык маалымат каражаттарынын булактаануучулук проблемасы болуп саналат.

Методологиялык негиз болуп, изилдөөнүн объективдүүлүк, историзм принциптерин жетекчиликке алуу менен, илимий таанып билүүдөгү жалпы илимий методдор: анализ жана синтез, индукция менен дедукция; атайын тарыхый илимий методдор: тарыхый-салыштырмалуулук, структуралык-функционалдык, тарыхый-типологиялык, тарыхый-системалык методдор кызмат кылды.

Илимий жаңычылдыгы: Аксы окуясыны тарыхый жактан өз алдынча аныктоого аракет жасалды. Аксы окуясына байланышкан мыйзам актылары жана Кыргыз Республикасынын Конституциясы жана анын редакциялары биринчи жолу тарыхый булак катары талдоого алынды. Массалык маалымат каражаттарындагы окуя тууралуу чагылдырылган материалдарга изилдөөлөр жүргүзүлдү. Массалык маалымат каражаттары анын ичинен өзгөчө жергиликтүү гезиттердин материалдары илимий айлампага булактык негиз катары жана коомдук аң-сезимди чагылдырууда орду белгиленди.

Диссертациянын материалдарын колдонуунун денгээли. Иштин жыйынтыктары Кыргызстандын тарыхын окутууда мамлекет таануу, инсан таануу багытында, жалпы изилдөө багытында, атайын курстарда окуу процессинде пайдаланууга болот.

Диссертациялык иштин көлөмү жана түзүлүшү. диссертациялык иш киришүү бөлүмүнөн алты параграфка бөлүнгө үч баптан, корутундудан, практикалык сунуштардан, колдонулган булактар менен адабияттардын тизмесинен турат.